

11. Анциферова Л.И. Методические принципы и проблемы психологии Психологический журнал. –1983. – Т.3. № 12. – С. 8-18.
12. Буш Г.Я. Диалогика и творчество. – Рига, 1985. – 317 с.

The article deals with the main psychological-pedagogical aspects of educational activity of a leader of a school instrumental group which provide the efficient creative interaction with children orchestra.

Key words: educational activity, school folk-instrumental group, pedagogical training.

Отримано 30.09.2008.

УДК 159.9.07: 070(470+571)"17"

О.А. Мельник

“ПРАВДА РУСЬКА” ЯК ОБ’ЄКТ ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглядається головний юридичний кодекс Київської Русі “Правда Руська” та його значення для історико-психологічного аналізу. Описується вплив релігійної реформи на світобачення київських князів стосовно страти. Стверджується, що саме право сприяє виникненню аксіологічної психології, психології людських цінностей і розкриває справжні мотиви людської поведінки, адже вони стосуються питань володіння та існування.

Ключові слова: картина світу, потреби, цінності, норми, право, настановлення, культура, мотивація, вчинок.

В статье рассматривается главный юридический кодекс Киевской Руси “Правда Руська” и его значение для историко-психологического анализа. Описывается влияние религиозной реформы на мировоззрения киевских князей относительно казни. Утверждается, ято именно право содействует возникновению аксиологической психологии, психологии человеческого ценностей и раскрывает настоящие мотивы человеческого поведения, ведь они касаются вопросов владения и существования.

Ключевые слова: картина мира, потребности, ценности, нормы, право, правоучение, культура, мотивация, поступок.

Реконструкція картини світу людей певної історичної епохи є можливою завдяки тим літературним пам'ятникам, що дійшли до нас. При цьому необхідно враховувати особливості державного устрою, події, які відбувались у суспільстві, політичні та релігійні орієнтації. До картини світу людини входять уявлення про світ і місце в ньому людини, які регулюють життєдіяльність індивіда визначеним для певної культури чином. Картина світу не є самостійним утворенням. Вона залежить від соціальної структури та типу виробничих відношень у спільноті і навіть від геокліматичних умов. Однак, існує система, яка охоплює всі ці аспекти людського буття, поєднуючи їх в єдиному ракурсі – мається на увазі культура у широкому розумінні цього слова, як специфічний спосіб людської життєдіяльності.

У певному аспекті суспільство можна розглядати як систему відносин між індивідом і колективом та між мікроколективами всередині суспільства, яка підтримується на основі передавання від покоління до покоління різноманітної інформації. Відтворення, передача та зберігання інформації відбувається в межах культури, яка, відповідно до найзагальнішого визначення, включає в себе все, що створено людиною, на відміну від створеного природою. Отже, за виключенням тих аспектів життєдіяльності людського організму, які мають чисто біологічний, фізіологічний характер, вся інша багатоманітність видів людської діяльності здійснюється в межах культури. Кожна культура несе в собі певний спосіб освоєння та упорядкування дійсності відповідно до потреб людей.

Культура є особливим рівнем соціального простору і створює те поле й спосіб спілкування, в якому формується кожне окреме суспільство зі своєю внутрішньою структурою, і яке відрізняється цим від інших суспільств. Упродовж усього свого життя людина живе в світі культури, через яку вона формується, набуває можливості зрозуміти принципи побудови навколишнього світу і свого місця в ньому.

У культурі формується ідентичність людини, а сама ідентифікація може бути розглянута як результат соціальної взаємодії. Інструментом ідентифікації є систематизована сукупність настановлень, норм і цінностей суспільства. У результаті культурної еволюції поведінку людину зумовлює

багаторівнева система, яка включає міцні, мало змінювані інстинкти, що успадковуються й визначаються генетичною структурою людини; соціальні структури, що не вибрані людиною свідомо, але розвинулися завдяки діяльності попередніх поколінь; правила, свідомо відібрані й модифіковані заради визначених цілей.

Новонароджені, входячи в світ, вже є об'єктами культурної інтерпретації з боку дорослих, які інтерпретують філогенетично-біологічні характеристики дитини на мові свого культурного досвіду, вважаючи культуру чимось незмінним, створюючи різні матеріальні форми взаємодії, які засновані на засвоєних ними з власного дитинства уявленнях про світ. Отже, формується своєрідний механізм культурного опосередкування, при якому діяльність минулих поколінь акумулюється в сучасності як специфічно людська складова середовища.

Але соціальний світ впливає на індивіда не лише через дії реально існуючих людей, які розмовляють, спілкуються, показують приклад або переконують, але й через невидимі способи дій і об'єкти, що створені людьми в світі, який людину оточує. Йдеться про форми соціальної взаємодії: звичаї і схеми, сценарії, ігри, ритуали, культурні форми. Цей комплекс ціннісно-сміслових, нормативно-регулятивних і знаково-комунікативних засобів і механізмів, що забезпечують колективний характер форм життєдіяльності людей у функціональному ракурсі, може бути розглянутий як система соціальних норм людської життєвої практики.

Моральні, правові, релігійні та інші норми є інструментом соціального регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає у впливі на поведінку людей. У свою чергу норми є складовою частиною культури суспільства, що в процесі еволюції вбирає соціальний досвід, який якраз і виявляється в загальнообов'язкових правилах поведінки.

Сформовані в певній культурі форми, типи й образи поведінки в сфері побуту, праці, ідеології, політики, моралі, здобуваючи нормативне значення (як зразок чи приклад), здійснюють істотний виховний і регулятивний вплив на почуття, смаки, уявлення, вчинки та взаємини людей, на весь уклад їхнього життя.

Соціальні норми виражають об'єктивну потребу будь-якого суспільства в упорядкуванні дій і взаємин його членів, у

підпорядкуванні їхньої поведінки соціально необхідним правилам. Отже, соціальні норми виступають потужним фактором свідомого і цілеспрямованого впливу соціальної спільноти на способи та форми життєдіяльності людей.

У процесі взаємодії і взаємовпливу різних соціальних норм кожна з них, зберігаючи свою специфіку, виступає як регулятор особливого роду. Поряд із загальними рисами соціальні регулятори мають і свої специфічні особливості, що відображають принципову відмінність одного виду соціальних норм від інших. Без таких особливостей не можна було би взагалі говорити про різні види соціальних норм і способів регуляції.

Культура є переважно конвенційним (договірним) продуктом. Людина в повсякденному житті є “виконавцем” й інтерпретатором культурних настанов суспільства, яке, в свою чергу, формує і коректує основні параметри її свідомості, поведінки та діяльності. Завдяки цьому культура утворює кордони тієї чи іншої соціальної групи.

Якщо культурою вважається все те, що створене людиною, право, звичайно, також може розглядатися як частина культури. Кожна історична епоха має своє право, яке відповідає її особливому культурному устрою та потребам. Отже, правова культура певного суспільства є способом організації та розвитку правового життя суспільства, що передається від покоління до покоління в процесі його соціалізації. Причому правові пам’ятки, які можуть бути названі офіційними і мають нормативне значення, не відображають усіх реальних типів правової поведінки, а правова культура включає в себе не лише інституціоналізований, але й неінституціоналізований соціальний досвід, який закарбувався в правових звичаях. У цьому сенсі норми права (звичаєвого права) є одним із суспільних регуляторів, які відображають історичний, політичний, соціально-економічний досвід існування того чи іншого суспільства.

Поява Правди Ярослава як законодавчого акту знаменує новий рівень державного розвитку, якого досягла Київська Русь. Правда Руська розкриває не тільки процес становлення права. Вона сама є визначною пам’яткою права Київської Русі, з якої починає своє існування більшість даних про його зміст.

Часом появи Правди Ярослава вважають 10-30-ті рр. XI ст., а Правда Ярославичів – 50-60-ті рр. XI ст. До нас дійшли

понад 100 їх списків. Усі списки Правди Руської діляться на три редакції: Коротка Правда, Просторова Правда і Скорочена Правда. Ці редакції створювалися у різні часи, і тому відбивають соціально-економічні та політичні відносини ранньофеодальної держави у динаміці. Коротка Правда та її складові частини датуються XI ст., Просторова Правда і її складові частини часто відносять до кінця XI – XII ст., Скорочена Правда, на думку більшості дослідників, була складена у XIV – XVII ст., а на думку М. Тихомірова – у XII ст. Тому вчені досліджують Правду Руську не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з тими джерелами, які її супроводжують у рукописних збірниках. Вона є першим письмовим звідом законів Давньоруської держави. Отже, ніякі судження про структуру Давньоруської держави і суспільства, трансформацію старих звичаїв у норми права у X – XII ст. не можуть братися до уваги, якщо вони не мають глибокого аналізу Правди Руської[2].

Правда Руська виникла на місцевому ґрунті і була результатом розвитку юридичної думки Київської Русі. На розвиток права Київської Русі визначений вплив справило введення християнства. Нова релігія несла з собою чітке упорядкування та ієрархізацію уявлень про світ, місце людини в ньому. Сенс і зміст релігійної реформи визначався тим, що вона супроводжувала перехід давньоруського суспільства від первіснообщинного ладу до ранньокласового устрою. Більше того, великого значення набувало те, що в результаті розладу первіснообщинного ладу відразу почали формуватись стосунки ранньофеодального типу. Цей тип відносин передбачав зовсім іншу роль релігійної свідомості. На відміну від міфологічної, що домінувала в рамках рабовласницької культури, релігійна, займаючи провідні позиції в духовно-культурному житті суспільства, перетворювала всі свої особливості світосприймання у головні суспільні цінності. Наприклад, у Ст. 1 Короткої Правди, де йдеться про кровну помсту, як пережиток звичаєвого права, знаходимо вже й іншу міру покарання – грошову сплату, а Ярославичі взагалі замінили кровну помсту виурою. Володимир Мономах не конкретизував ситуації смертоубивства. Йому був важливий сам принцип і він виходив з того, що, з точки зору християнської відповідальності за вчинки, вбивця не може розраховувати на спасіння [3, 241]. У своїх настановленнях князь керувався тими ж міркуваннями, що і його

попередник, князь Володимир, який у 996 році, боячись гріха, відхилив пропозицію стратити розбійників. Правда Руська дає нам картину певної емансипації жінки порівняно з архаїчною добою. Чоловік не мав права на життя і смерть своєї дружини, а за її вбивство йшов під суд. Право визнавало життя жінки рівноцінним з чоловіком. Суд над чоловіком за вбивство жінки виникає саме під впливом християнства. Щоправда церква дуже обережно і повільно бралася обмежувати патріархальні родинні права і до обмеження права чоловіка карати жінку так ніколи й не дійшла.

Особливо цікавим з психологічної точки зору у юридичному кодексі Київської Русі Правді Руській є те, що в її текстах береться до уваги мотиваційний компонент вчинку. Саме в залежності від мотивації вчинку виходить і покарання. Якщо скоєний злочинний вчинок мав навмисний характер, то його покарання було суворішим, ніж за вчинок, який не мав навмисного характеру, був випадковим чи помилковим. Отже, звертається увага на внутрішній бік особистості і на те, якими саме мотивами вона керувалась. Мотиви ж залежать від настановлень людини, а настановлення формуються спочатку в родині, найближчому оточенні, суспільстві, а у подальшому залежать від уподобань. Бо врешті-решт людина сама робить вибір у своєму житті. Емоційно- ціннісний момент мотивації є первинним в детермінації поведінки і основним висхідним моментом структури мотивації. Саме настановлення і цінності відіграють вирішальну роль у поведінці індивіда.

Засуджуються крадіжки різного характеру у Правді Руській. Тут простежується і церковний підтекст, тому що у біблійних заповідях крадіжка є гріхом, порушенням однієї із десяти Заповідей Бога [1, 174]. Це можна пояснити і соціальною ситуацією того часу, а також є думки про те, що досить близьким був до Ярослава Мудрого перший митрополит Київський Іларіон, з яким князь Ярослав міг радитись. А з іншого боку, крадіжки несуть хаос у суспільство та безлад, тому і необхідним було ввести за це покарання різного ступеню задля збереження нормального існування суспільства і держави в цілому. Стаття 37 Пространної Правди встановлює відповідальність за продаж та купівлю краденого майна – коня, одягу, тварини. У випадку виявлення шляхом зведення продавця краденого майна покупець цього майна повертає речі

її власнику. Якщо показаннями двох свідків або митника була доведена добросовісність придбання ним цієї речі, він стягував з продавця краденого майна її вартість. Продавець краденої речі був зобов'язаний відшкодувати її вартість (якщо річ втрачена) власнику і заплатити штраф (продажу) князю. До найбільш тяжких злочинів проти власності закон відносить підпал двору та майна.

Не обходить увагою Правда Руська і злочинів проти тілесних ушкоджень та злочинів проти честі. Із усіх відомих їй видів тілесних ушкоджень найбільш тяжкими вона визнавала членоушкодження. Правда Руська досить ретельно регламентує ушкодження тієї або іншої частини людського організму, встановлюючи кримінальну відповідальність за позбавлення або ушкодження руки, ноги, пальців, носа, ока [5, 346-349]. Злочини проти честі карались штрафом, на це вказує стаття 29 [5, 350-353]. Ця стаття носить процесуальний характер, вказує на процесуальні моменти, які пов'язані з розгляданням такої категорії справ. З точки зору процесуальної, у статті неважко розрізнити дві частини: а) факт нанесення ушкоджень доводиться або знаками на тілі потерпілого (“знамення”), або шляхом показань свідків (“відоків”); б) встановлення покарання тому, хто дійсно призвів до бійки, яким визнається той, хто перший наніс удар. Якщо ж побитий чоловік був саме тим, хто й розпочав бійку, то винагорода йому не надається. Однією із особливостей Правди Руської було те, що нанесення побоїв вона розглядала як більш тяжкий злочин, ніж нанесення поранень за допомоги зброї.

Із злочинів проти честі, до яких зазвичай відносять образу дією і образу словом. У стат. 31 та 67 наявні два різновиди образу дією: а) штовхання кого-небудь до себе або від себе, нанесення ударів по обличчю і ударів жердю (ст. 31); б) виривання волосин з бороди (ст. 67). У першому випадку винуватець карається тригривенним штрафом, а у другому випадку – штрафом у розмірі 12 гривен. Також варто звернути увагу, що стаття 31 містить в собі і деякі процесуальні моменти. Вона вказує на те, що за позивами, які виникали у бійці, позивач може перед судом доказувати свою образу шляхом виставляння двох “відоків”. У випадках, коли потерпілою стороною був іноземець, потрібно було виставити сім свідків і принести присягу (“роту”).

Стаття 8 Кр. Пр. встановлює відповідальність за образу особистості, яка виражається у вириванні волосся з бороди чи

вусів. Закон забороняє відшкодовувати штраф з відповідача лише за однією підозрою і ставить задоволення позову щодо нанесення образи в залежності від наявності показань свідків. Більше того, законодавець вимагає свідків навіть тоді, коли будуть ознаки (“знамення”), що вирваний клаптик бороди, бо одних знаків недостатньо для покарання.

Не обходить своєю увагою Правда Руська і таку галузь громадянського права як зобов’язання. До них відносяться статті 47-55. Правді Руській відомі два різновиди зобов’язань: зобов’язання стосовно спричинення шкоди і зобов’язання стосовно договорів. У ранню епоху феодалізму зобов’язання зі спричинення шкоди зливалось із злочином і називалось “образою”. Що стосується зобов’язань стосовно договорів, то у цей період вони мали своїм наслідком встановлення прав на зобов’язану особу. Законодавству того періоду були відомі всього п’ять видів договорів: міни, купівлі-продажу, займу, поклажі і особистого займу.

У реальному житті княжого періоду Київської Русі гармонії, звісно, не було, але прагнення до гармонізації присутнє. Процес самоорганізації, саморозвитку суспільства потребує регламентації. Найефективнішим засобом цієї регламентації виступає право. Загалом, право можна вважати засобом регламентації процесу відособлення особистості. Людство у процесі свого розвитку виробило систему цінностей і саме право є засобом їх реалізації. Аналізуючи юридичний кодекс Київської Русі “Правду Руську” ми звертаємо увагу на ті пріоритети, які в ній закладені, на статті та їхній зміст, що саме охоронялось законом, тобто носило ціннісний характер. Право є однією із фундаментальних складових культури і виступає основною ідеологічною та практичною ознакою культурно-цивілізаційного процесу. Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право і яка не може бути реалізована без права, є існування суспільства та життя кожної окремої людини.

Для нормального існування суспільства потрібні стабільність, упорядкованість, певна гармонізація у стосунках між його членами. Це є головною метою права, і дуже добре це розумів князь Ярослав, створюючи “Правду Руську”. Гармонізація соціального життя полягає в установленні рівноваги між домаганням окремих членів суспільства, їхніх способах

реалізувати свої цінності. Важливе місце серед них посідає свобода. Свобода притаманна тільки людині та є головною з тих власних підвалин суспільства, на яких воно здійснює свою самоорганізацію. Загалом людина не є вільною від умов, а вона вільна зайняти щодо них певну позицію. Умови не детермінують її повністю, а від настанов залежить, поступиться людина умовам чи ні.

Поведінка людини значно визначається її саморозумінням. У тому, як людина поводиться, проявляється її особистість. Особистісне буття людини й означає свободу – свободу стати особистістю. Це – свобода від своєї фактичності, свобода стати іншою. Отже, особистісна настанова принципово вільна і в кінцевому підсумку є вибором.

Список використаних джерел

1. Библия. – М.: Российское Библейское Общество, 1995. – С. 174.
2. Зимин А.А. Правда Русская. – М.: Издательство “Древлехранилище”, 1999. – 424 с.
3. Ключевский В. О. Сочинения. – Т. 1. – М., 1987. – С. 241.
4. Правда Русская. Т.1. Тексты / Под ред. Б.Д. Грекова. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1940. – 506 с.
5. Правда Русская. Т.2. Комментарии / Под ред. Б.Д. Грекова. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1947. – 862 с.
6. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій/ За ред. С. Юшкова. – К.: Видавництво Української Академії Наук, 1935. – 195 с.

The article envisages the main legal code of Kyev Rus “The Truth Russian” and its value for the historic and psychological analysis. The influence of the religious reform on the attitude of Kyev princes to a death penalty is described. It is determined that the right promotes the psychology of human values rise and it opens the present motives of human behaviour as they concern the problems of possession and existence.

Key words: model of the world, requirements, values, norm, right, directives, culture, motivation, action.

Отримано: 8.10.2008.